

**СУТНІСТЬ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ КОНСТРУЮВАННЯ
КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ
(НА ПРИКЛАДІ ПОНЯТЬ "ГЛОБАЛІЗАЦІЯ" ТА "ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ РИЗИК")**

(Стаття підготовлена на основі результатів науково-дослідного проекту
"Комплексний підхід до моделювання та забезпечення економічної безпеки та управління ризиками
в транзитивній економіці", профінансованого Міністерством освіти та науки України)

В статті розкриваються методологічні засади конструювання економічних понять і категорій, пропонується авторський підхід до узагальнення теоретичних точок зору і формулювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять "глобалізація" і "підприємницький ризик").

Ключові слова: економічні категорії, економічні поняття, методологія економічної науки, глобалізація, підприємницький ризик.

В статье раскрываются методологические принципы конструирования экономических понятий и категорий, предлагается авторский подход к обобщению теоретических точек зрения и формулировке категориального аппарата экономической науки (на примере понятий "глобализация" и "предпринимательский риск").

Ключевые слова: экономические категории, экономические понятия, методология экономической науки, глобализация, предпринимательский риск.

Methodological principles of the economic concepts and categories construction are revealed in the article. Original approach to the generalization of theoretical points and category formulation is described. Globalisation and business risk are used as concept example.

Keywords: economic categories, economic concepts, methodology, globalisation, business risk.

Сучасний стан світової та української економічної науки є доволі суперечливим. З одного боку, важко не помітити її успіхи у вирішенні нагальних проблем суспільного розвитку. Для цього цілком достатньо переглянути перелік наукових досягнень, за які останніми роками була присуджена Нобелівська премія в галузі економіки.

Серед них, наприклад, нова теорія міжнародної торгівлі Пола Кругмана, яка розвинула класичні підходи до аналізу міжнародних економічних відносин, закладені Д. Рікардо, Е. Хекшером та Б. Оліном. Теоретичні розробки П. Кругмана дозволили виявити сучасні чинники розвитку міжнародної торгівлі та тенденції розміщення продуктивних сил в рамках тієї чи іншої країни [1]. Економетричні моделі, які побудовані на основі положень його теорії, використовуються низкою міжнародних організацій, зокрема, Світовим Банком, для аналізу стану справ в сфері міжнародної торгівлі. Іншим прикладом новаторських підходів в економічній теорії є праці Деніела Канемана, який став нобелівським лауреатом в 2002 р. за дослідження мислення та поведінки людей в умовах невизначеності [2]. Фактично він започаткував нову галузь економічної науки, – поведінкову економіку, в рамках якої психологічні методи досліджень поєднуються із використанням теорії ймовірності.

Є успіхи і у вітчизняній економічній науці, в якій сформувалися або завершують формуватися національні школи, представники яких досліджують актуальні проблеми розвитку української та світової економіки. В Україні та закордоном відомі праці вчених Київського національного університету імені Тараса Шевченка, які, разом із своїми учнями та колегами, заклали підвалини школи історії економічної думки (В.Базилевич), школи маркетингових досліджень національних та міжнародних ринків (Старостіна А.О.) тощо. Активно формується національна школа управління ризиками (В. Вітлінський, В.Кравченко, Р. Пікус та інші).

Характерною рисою методології, яка використовується у вищенаведених наукових розробках, є підвищена увага вчених на розбудові категоріального апарату. Логічно вибудована система категорій та понять є, як показує досвід, запорукою формування не лише чіткої та структурованої наукової концепції, але й дозволяє з успіхом займатися її прикладним застосуванням.

З іншого боку, економічна наука у великій кількості випадків не спромоглася надати адекватних теоретичних концепцій та практичних механізмів вирішення достатньо широкого кола сучасних проблем. Одна група факторів є переважно суб'єктивними. Так, слід вважати на самовпевненість економістів у їх здатності за допомогою широкого використання економетричних моделей розв'язати будь-які проблеми розвитку національного та світового господарства. За висловлюванням П. Кругмана "економічна наука збілася з дороги внаслідок того, що економісти помилково прийняли прекрасну, чудову на вигляд, математику, за істину" [3]. До інших факторів з цієї групи слід віднести вузьку спеціалізацію економістів; складність короткострокового прогнозування поведінки фінансових ринків, внаслідок чого великою є можливість помилок і, як наслідок, плями на репутації вченого, і відірваність широкого кола економістів від аналізу поточних тенденцій розвитку економіки [4]. Саме вони, на думку американського професора Р. Райана, призвели до того, що абсолютна більшість фахівців виявилися нездатною спрогнозувати світову фінансово-економічну кризу 2007-2009 рр.

Проте є і об'єктивні чинники сучасного становища економічної науки, які пов'язані із особливостями розвитку світової економіки протягом останніх трьох десятиріч. До основних особливостей цього періоду розвитку світової економіки можна віднести наступні:

1) поглиблення процесів економічної глобалізації, що дало поштовх не лише економічному розвитку країн, але й призвело до економічного диктату транснаціональних корпорацій;

2) посилення взаємозалежності і взаємопереплетіння країн світу, що надзвичайно прискорило розповсюдження кризових явищ за межі національних кордонів;

3) нераціональне нарощування виробництва, агресивне нав'язування нераціональної моделі споживачької поведінки за рахунок широкої доступності субстандартних споживачьких кредитів;

4) крах світової соціалістичної системи та значне і швидке розширення світового капіталістичного ринку, що призвело до змін його структури, напрямів

та обсягів товарно-фінансових потоків, інституційних складових тощо;

5) посилення впливу політичних факторів макромаркетингового середовища на розвиток національних економічних систем.

Ці та інші особливості розвитку світової економіки в останні три десятиріччя не могли не позначитися на розвитку економічної науки. Цей період характеризується підвищеною увагою до розвитку прикладних економічних дисциплін, які призначені обслуговувати практичні потреби бізнесу і концентрували увагу окремих механізмів і інструментах.

Певним недоліком сучасної економічної науки є де-що зневажливе, не чітке ставлення до визначення економічних категорій та понять, які є базовими цеглинками розробки нових концепцій, законів, закономірностей. Саме тому сьогодні існують десятки, сотні і іноді тисячі визначень одного і того ж самого поняття в світовій економічній літературі. Це стосується, наприклад, понять "маркетинг", "глобалізація", "конкуренція", "ризик". Але ж, аксіоматично, що від правильності і чіткості визначення саме категоріального апарату залежить як і суть тих або інших концепцій, так і, що особливо важливо, для удосконалення практичної підприємницької діяльності суб'єктів економічних відносин.

Фінансово-економічна криза 2007-2009 рр. наочно продемонструвала слабкість теоретичних концепцій сучасної економічної науки і надзвичайно актуалізувала необхідність розробки нових підходів для обґрунтування економічних програм післякризового розвитку країн світу. Це, в свою чергу, вимагає особливої уваги до дотримання чіткої методології наукових досліджень взагалі і, до розробки понять і категорій, зокрема.

Різноманітні теоретичні та практичні аспекти глобалізації та підприємницьких ризиків достатньо широко вивчаються вітчизняними та закордонними фахівцями. В їх працях розглядається сутність процесів глобалізації (Т. Палмер, Т. Фрідман, І. Шаріф), її форми (Ф. Гордон, А. Панарін), етапи розвитку (М. Штюрмер, А. Уткін), сучасні проблеми як окремих національних господарств, так і світової економіки загалом, обумовлені глобалізацією (М. Маклуган, Г. Мартін, Х. Шуман).

Сутність ризиків в діяльності підприємців, їх різноманітні види та методи управління досліджуються в працях В. Вітлінського, В. Вяткіна, В. Гранатурова, Ю. Єкатеринославського, Л. Макаревича, Н. Хохлова, Г. Чернової та інших вітчизняних та закордонних фахівців.

Онтологічним проблемам в сфері економічної науки взагалі, та аналізу її категоріального апарату, зокрема, приділяється увага в працях В. Базилевича, С. Мочерного, А. Чухно та інших економістів, які займаються проблемами методології.

Незважаючи на існуючий значний теоретико-практичний доробок в рамках вивчення глобалізації та підприємницьких ризиків подальше продуктивне дослідження даної проблематики стримується невірністю суттєвої методологічної проблеми, пов'язаної із відсутністю логічної методики конструювання категоріального апарату.

Наразі економічна наука зупинилася на тому, що економічні категорії та поняття мають певну структуру яка відображає існуючі реалії економічної системи. Наступним кроком має бути створення певного алгоритму їх конструювання.

Метою даної статті є викладення методики узагальнення і конструювання економічних категорій та її практичне застосування на прикладі понять "підприємницький ризик" і "глобалізація".

Алгоритм конструювання економічних понять і категорій. Економічна наука, як і будь-яка інша сфера наукової діяльності, використовує в якості свого методологічного фундаменту філософські категорії, які формують самий перший рівень системи категорій. На другому рівні вибудовується категоріальний апарат економічної теорії, а на третьому формуються категорії конкретних економічних дисциплін.

В якості прикладу можемо навести одну із трьохрівневих фундаментальних категоріальних зв'язок капіталістичної економіки, – "відчуження людини – експлуатація – рентабельність виробництва", яка слугувала дієвим методологічним інструментом пізнання дійсності не лише в 19 сторіччі, але її з успіхом можливо застосовувати і в умовах сучасного українського капіталізму.

Економічні категорії використовуються для теоретичного вираження виробничих відносин, які складаються між людьми в ході суспільного виробництва. За допомогою категорій наука досліджує процеси та явища економічної сфери життєдіяльності суспільства, а також аналізує інтереси суб'єктів суспільного виробництва, які персоналізують собою реальні виробничі відносини. Зовнішньою формою прояву економічних категорій є економічні поняття, які фіксують зовнішні характеристики об'єкту дослідження.

Особливих проблем із застосуванням вищезазначеного трьохрівневого підходу в дослідженнях вітчизняних вчених-економістів не спостерігається, оскільки значна більшість наших колег свого часу отримала ґрунтовні філософські знання в сфері діалектичного матеріалізму. Тому, тією мірою, якою вони спираються на усталені, перевірені часом, марксистські підходи до аналізу капіталістичних відносин, результати їх досліджень цілком адекватно відображають сутність процесів, які відбуваються в українському суспільстві.

Проблеми, головним чином, виникають під час конструювання нових категорій і понять. За свідченням російських вчених, які займаються цією проблематикою "погано обстоють справи із детальним опрацюванням самих низових категорій. А там, де деталей не видно, їх намагаються винайти, домислити відповідно до існуючої догми. У результаті, існування суспільних і не лише суспільних наук йшло і йде за власними законами, а існування об'єктивного і суб'єктивного життя – за власними" [5].

Окремі спроби формалізувати конструювання економічних категорій мають обмежений характер. Так, вказується на те, що "в структурі кожної економічної категорії необхідно виділяти аспект, який відбиває розвиток продуктивних сил та еволюцію виробничих відносин (або форм власності). Отже, у кожній економічній категорії з урахуванням структури економічної системи відображаються і зв'язки, і відносини між людьми у процесі привласнення... об'єктів власності, з одного боку, та виробничі зв'язки між людьми у процесі праці, створення матеріальних благ, взаємодії людини з природою – з другого" [6]. Деяко ширшим є інший підхід до визначення структури категорії, згідно якого вона має складатися з певного числа елементів. "Економічна категорія як теоретична абстракція повинна мати певну структуру наукового опису: головна функція виробничих (економічних) відносин, що відокремлюються в певну якісно визначену категорію; основні специфічні ознаки категорії; форми і зміст категорії, місце категорії в системі суспільного відтворення" [7]. Однак, лише просте перерахування компонентів економічної категорії, яке не супроводжується спеціальною методикою її послідовного конструювання, не здатне позитивно вплинути на ситуацію.

Для конструювання економічних понять і категорій пропонується наступний алгоритм, за допомогою якого

дослідник в змозі проаналізувати існуючі точки зору та сконструювати власну категорію чи поняття.

Перший етап. Потрібно *скласти якомога більший перелік визначень* категорії чи поняття, що досліджуються, які представлені в існуючій світовій та вітчизняній літературі. З цією метою використовується як традиційний бібліотечний пошук по друківаним працям (монографії, статті, підручники, дисертації тощо), так і Інтернет-пошук із залученням широкого кола джерел інформації.

Другий етап. Будь яка економічна категорія чи поняття має складатися з трьох основних складових. Пе-

рша складова описує найбільш суттєву сторону явища, яке досліджується. За допомогою другої складової дослідник повинен вказати на те, яким саме чином відбувається розгортання сутності явища в рамках певного, чітко визначеного змісту. Нарешті, використовуючи третій, останній компонент визначення категорії (поняття), ми маємо вказати до якого саме результату в економічній системі призводить реалізація даного явища.

Використовуючи вищезазначену трьохкомпонентну структуру побудови категорії (поняття) потрібно в спеціальній табличній формі викласти точки зору, які представлені в літературі (табл. 1).

Таблиця 1. Структура категорії (поняття) "___" в підходах різних авторів

№	Автор, рік, вид наукової праці / поняття	Суть явища	Зміст явища	Результат явища
1.				

Третій етап. Наявність таблиці 1 суттєво полегшує проведення *аналізу точок зору з метою узагальнення існуючих в літературі підходів* щодо розкриття суті економічного явища, його змісту та результату. На цьому етапі дослідник має вирішити наступне завдання, – по можливості, "розкласти" кожне визначення категорії на три складові її структури та занести їх у відповідні стовпчики таблиці.

Четвертий етап. Під час даного етапу *відбувається класифікація існуючих підходів до визначення категорії (поняття)*, для чого дослідник, по – перше, виявляє

спільні риси у представлених в таблиці визначеннях, та, по-друге, з'ясовує відмінності в них. Це дає можливість виявити, в чому полягає специфічність точок зору.

Для класифікації підходів пропонується використати спеціальну таблицю, в якій стисло зазначається сутність поняття, наявність у визначеннях змісту та результату (табл. 2). Таблиця допомагає визначити спільні характеристики сутності явища, які присутні у підходах різних авторів. У колонці "Суть явища" робиться стільки допоміжних колонок, скільки виявляється підходів до опису сутності явища.

Таблиця 2. Класифікація існуючих підходів до визначення категорії (поняття) "____"

№	Автор	Суть явища				Наявність змісту	Наявність результату
1.							

П'ятий етап. Ретельно виконанні завдання попередніх етапів є ґрунтовною основою для проведення *критичного аналізу виявлених підходів* до формулювання категорії (поняття), яка знаходиться в полі зору дослідника. Основні принципи критичного аналізу полягають у

- послідовності – мають бути проаналізовані всі три компоненти структури визначення категорії,
- комплексності – мають бути розглянуті всі наявні визначення,
- об'єктивності – мають бути встановлені переваги та недоліки існуючих визначень.

Особливо строго дослідник має дотримуватися останнього принципу, оскільки вибіркового відбору лише тих визначень, які відповідають поглядам дослідника та

ігнорування всіх інших, здатен суттєво вплинути на кінцевий результат застосування алгоритму.

Результати аналізу також заносяться в спеціальну таблицю, в якій зазначені переваги та недоліки визначень, що досліджуються (табл. 3). Для оцінки пропонується використати бальну шкалу за наступними критеріями:

- 1) наявність компонентів визначення: суті – 1 бал, суті і форми – 3 бали; всіх трьох – 5 балів;
- 2) поширеність визначення в науковій літературі: від 1 до 5 балів;
- 3) теоретична обґрунтованість визначення: від 1 до 5 балів;
- 4) доступність для практичного використання: від 1 до 5 балів.

Таблиця 3. Оцінка існуючих підходів до визначення категорії (поняття) "____"

№	Автор, рік	Оцінка (бали)				
		наявність компонентів	поширеність визначення	Теоретична обґрунтованість	практична доступність	сумарна оцінка

Шостий етап. Основним етапом у алгоритмі, що розглядається, є *формулювання авторського визначення* категорії (поняття) з дотриманням трьохкомпонентного підходу до її структури. На даному етапі дослідник, використовуючи наявні в літературі визначення, та спираючись на власні підходи до розуміння сутності економічного явища або процесу, конструює власне визначення.

Сьомий етап. Заключним є етап, в рамках якого автор з'ясовує, яким саме чином сконструйоване ним визначення може бути застосоване в якості основи для *побудови концепції практичного використання категорії (поняття)*.

Продемонструємо використання вище запропонованої методики на прикладах понять "підприємницький ризик" та "глобалізація".

Підприємницький ризик: конструювання поняття. Категорії ризику взагалі, та підприємницького ризику, зокрема, належать до числа тих, відносно яких у економічній науці відсутня єдність поглядів. Наприклад, Міжнародна федерація асоціацій фахівців з ризик-менеджменту і страхування наводить 14 визначень ризику і 9 визначень ризик-менеджменту [8]. За думкою Д. Хаббарда, одного із фахівців світового рівня у галузі управління ризиками, "не лише різне трактування поняття ризику, але й самого слова ризик є джерелом

значної плутанини навіть серед фахівців, які спеціалізуються з цієї теми. Існує чимало сталих та таких, що взаємно виключають одне одного, концепцій ризику та ризик-менеджменту, притаманних багатьом сферам діяльності. Навіть гірше, трапляються ситуації, коли деякі фахівці навіть не свідомі того, що вони вкладають в поняття ризику зовсім інший зміст, ніж інші професіонали в цій сфері, що призводить до помилок у взаємовідносинах між ними" [9].

На першому етапі конструювання поняття "підприємницький ризик" складаємо якомога більший перелік визначень ризику, підприємницького ризику та економічного ризику. На даний час в економічній літературі зустрічається декілька десятків їх визначень.

На другому етапі складаємо таблицю структури поняття "ризик", в якій намагаємось розкласти наявні визначення на три компоненти (табл. 4).

Таблиця 4. Структура поняття "ризик" в підходах різних авторів та в офіційних документах (В таблиці наведені лише 3 визначення ризику. Оригінальна таблиця містить 37 визначень)

№	Автор, рік, вид наукової праці / поняття	Суть явища	Зміст явища	Результат явища
Авторські визначення				
1.	Хохлов Н.В. (1999), підручник [10] / Ризик	подія або група споріднених, випадкових подій	які наносять збиток об'єкту, котрий володіє даним ризиком	-
2.	Федерація європейських асоціацій з ризик-менеджменту (FERMA), (2003) [11] / Ризик – це	комбінація	імовірності події та її наслідків	
3.	Чернова Г.В. (2000), навчальний посібник [12] / Під економічним ризиком розуміється	певна можливість	виникнення збитку, який вимірюється у грошовому виразі	

Під час *третього* етапу конструювання поняття "підприємницький ризик" необхідно провести аналіз виявлених точок зору, які наведені в табл. 4, та узагальнити їх з позиції того, наскільки повно вони відображають три елементи категорії: суть явища, його зміст та результат. Аналіз показує, що намагання виявити суть поняття, що досліджується, прослідковується в кожному визначенні. Опис змісту також присутній практично у всіх визначеннях. Найгірше за все, як свідчать

матеріали таблиці, справи обстоють із третім елементом, – результатом явища. В жодному з визначень його немає, що свідчить про неповноту наведених визначень, адже відсутність результату явища у визначенні поняття чи категорії не дозволяє використати їх в якості ланцюжків, які утворюють "костяк" економічної системи.

Під час виконання *четвертого* етапу з'ясовується, що, як видно з наведених визначень, існує значна розбіжність підходів до визначення підприємницького ризику.

Таблиця 5. Класифікація існуючих підходів до визначення поняття "ризик" (Таблиця наводиться частково)

№	Автор, рік	Суть явища				Наявність змісту	Наявність результату
		подія	відхилення	можливість	діяльність		
1	Хохлов Н.В., 1999	+				+	-
2	Федерація європейських асоціацій з ризик-менеджменту (FERMA)2003					+	-

Із десяти визначень, що наведені в табл. 4, в жодному є в наявності всі три необхідні елементи структури поняття. Всі ці визначення містять лише два необхідних компоненти – суть та зміст. Відносно суті ми можемо виокремити наступні підходи до поняття ризик, – це подія чи група певних подій; це можливість виникнення певних подій; це комбінація імовірності та наслідків.

Що стосується спільного, то практично у всіх визначеннях спостерігається намагання пов'язати зміст ризи-

ку із такими наслідками, які є негативними для організації, – можливістю втрат, збитків, відхиленням результатів від очікуваних.

В рамках *п'ятого етапу* конструювання поняття потрібно з критичних позицій оцінити підходи до поняття, що досліджується. Результати оцінювання, викладені в табл. 6, дозволяють виявити найбільш високорейтингові визначення, які набирають найбільшу кількість балів, та слугують своєрідними зразками для розробки авторського визначення.

Таблиця 6. Оцінка існуючих підходів до визначення поняття "ризик" (Таблиця наводиться частково)

№	Автор, рік	Оцінка (бали)				Сумарна оцінка
		наявність компонентів	поширеність визначення	теоретична обґрунтованість	практична доступність	
1	Хохлов Н.В., 1999	3	3	2	1	9
2	Федерація європейських асоціацій з ризик-менеджменту (FERMA), 2003	3	5	5	5	18

Під час *шостого етапу* автору потрібно надати власне визначення поняття, що він його досліджує. Ми вважаємо, що суть підприємницького ризику полягає в тому що він є невід'ємною рисою підприємницької дія-

льності, і являє собою певний його стан, в яку може потрапити суб'єкт підприємницької діяльності, в результаті чого буде неможливо досягнути заплановані цілі. Авторське визначення наводиться в табл.7.

Таблиця 7. Структура поняття "підприємницький ризик"

Категорія	Суть явища	Зміст явища	Результат явища
Підприємницький ризик – це	невід'ємна риса підприємницької діяльності, такий його стан	який полягає у існуванні можливості недосягнення запланованих цілей внаслідок впливу на діяльність підприємства тих або інших імовірних подій	що призводить до постійного відтворення стихійності ринкових відносин

Під час виконання сьомого, останнього, етапу алгоритму визначення підприємницького ризику ми з'ясуємо, яким саме чином сконструйоване нами поняття може бути застосоване в якості основи для побудови концепції його практичного використання. З нашої точки зору дане нами визначення має значний потенціал для його практичного використання, що було доведено під час проведення авторами статті низки тренінгів для підприємців м. Києва.

На базі вищенаведеного поняття підприємницького ризику була запропонована практична формула підприємницького ризику, яка виглядає наступним чином, – ризик невиконання конкретного завдання того або іншого підрозділу підприємства внаслідок можливої події. Наприклад: ризик невиконання місячного плану виробництва внаслідок можливої поломки обладнання, або, ризик зростання величини відсотків по банківському кредиту внаслідок можливого перевищення темпів інфляції запланованого рівня. Практична формула ризику з успіхом використовується на підприємствах під час складання Програми управління ризиками.

Глобалізація: конструювання поняття. В сучасній економічній літературі немає однозначного підходу до характеристики її суті. До широкого наукового застосування цей термін ввів Теодор Левітт, який в 1983 р. зазначав, що нові технології "пролетаризували" комунікації, транспорт та подорожі, що призводить до створення світових ринків для стандартизованих споживчих товарів, які продаються за помірними цінами [13]. На жаль, Т.Левітт не залишив точного визначення глобалізації, що в подальшому стимулювало активну творчість науковців всього світу. За підрахунками авторів доповіді "Більше зусиль. Чи можлива стала глобалізація?", яка була надрукована 2007 р., існує більш, ніж 5000 визначень глобалізації [14].

На *першому етапі* конструювання поняття "глобалізація" складаємо якомога більший перелік визначень. На *другому етапі* складаємо таблицю структури поняття "глобалізація", в якій намагаємось розкласти наявні визначення на три компоненти (табл. 8).

Таблиця 8. Структура поняття "глобалізація" (економічний аспект) в підходах різних авторів та офіційних документів (В таблиці наведені 3 визначення глобалізації. Оригінальна таблиця містить 25 визначень)

№	Автор, рік, вид наукової праці / поняття	Суть явища	Зміст явища	Результат явища
1	Палмер Т.Г., (2002), стаття [15] Глобалізація –	– скорочення чи усунення державних обмежень	на міжкордонні обміни,	що в результаті призводить до виникнення інтегрованої та складної глобальної системи виробництва і обміну
2	Міжнародний валютний фонд, (2008), інформаційні матеріали [16] Глобалізація –	– це зростаюча економічна взаємозалежність країн світу	через зростаючі обсяги та різноманіття між кордонних трансакцій товарів та послуг, вільного руху капіталів, людей та більш швидкого розповсюдження технологій	–
3	Мікелвейт Дж., Вулдрідж А. (2000), доповідь [17] Глобалізація –	вільний рух товарів, послуг, ідей та людей у світі		

Під час *третього* етапу конструювання поняття "глобалізація" здійснюємо аналіз виявлених точок зору, які наведені в табл. 8, та узагальнюємо їх з позиції

того, наскільки повно вони відображають три елементи поняття: суть явища, його форму та результат. Результати даного етапу наводяться в табл. 9.

Таблиця 9. Класифікація існуючих підходів до визначення поняття "глобалізація"

№	Автор, рік	Суть явища				Наявність змісту	Наявність результату
		інтеграція	інтернаціоналізація	зниження та усунення бар'єрів	взаємозалежність		
1	Палмер I.I., 2002			+			+
2	Міжнародний валютний фонд, 2008				+		+

Під час виконання *четвертого* етапу з'ясується, що, як видно з наведених визначень, існує значна розбіжність підходів до визначення поняття глобалізації. Із п'ятнадцяти визначень, що наведені в табл. 8, лише два мають всі три необхідні елементи структури визначення. В дванадцяти визначеннях є опис змісту поняття.

В рамках п'ятого етапу конструювання поняття потрібно з критичних позицій оцінити підходи до поняття, що досліджується. Результати оцінювання, викладені в табл. 10, дозволяють виявити найбільш високорейтингові визначення, які є своєрідними "конкурентами" для авторського визначення категорії, якому присвячений шостий етап.

Ми виходимо з того, що сутнісними характеристиками глобалізації є зростаюча взаємозалежність і взаємозв'язок економік різних країн світу, взаємопроникнення й злиття національних економік у результаті посилення конкуренції й прискорення науково-технічного прогресу; нарощування обсягів і розмаїтості трансграничних переміщень товарів, послуг, капіталів, населення; швидка й широка дифузія технологій; територіальна й інституційна інтеграція ринків і т.п. Визначальними особливостями глобалізації є вихід економічних систем за національні границі й посилення ролі зовнішніх, інтернаціональних факторів у процесі економічного розвитку.

Таблиця 10. Оцінка існуючих підходів до визначення поняття "глобалізація"

№	Автор, рік	Оцінка (бали)				
		Наявність компонентів	поширеність визначення	теоретична обґрунтованість	практична доступність	сумарна оцінка
1	Палмер I.I., 2002	5	3	3	5	16
2	Міжнародний валютний фонд, 2008	3	2	4	4	14

Глобалізація є багатоаспектним і суперечливим процесом, що несе як переваги, так і погрози економічному розвитку й означає перетворення міжнародної економіки в єдину систему. Глобальний характер сучасних економічних процесів знаходить своє вираження

в реалізації політики відкритості національних ринків, поглиблення міжнародного розподілу й кооперації праці, які проявляються в нарощуванні масштабів міжнародної торгівлі. Авторське визначення глобалізації наводиться в табл. 11.

Таблиця 11. Структура категорії "глобалізація" (економічний аспект)

Категорія	Суть явища	Зміст явища	Результат явища
Глобалізація	– це об'єктивний процес розмивання національних кордонів	як наслідок пошуку найбільш прибуткових сфер відтворення капіталу в усіх його формах (виробничих, фінансових, трудових економічних ресурсів),	що призводить до взаємодії, взаємозалежності, взаємопереплетіння національних економік та формування глобального ринку та світової економічної системи.

Нарешті, ми маємо визначити, яким саме чином сконструйоване нами визначення "глобалізації" може бути застосоване в якості основи для побудови концепції його практичного використання. Потенціал практичного використання даного нами визначення обумовлений наступними чинниками. По-перше, можливістю підібрати конкретні показники, які вимірюють динаміку глобалізації, – процесу розмивання національних кордонів. По-друге, опора в змісті на глобалізації на пошук капіталом найбільш прибуткових сфер відтворення дозволяє прогнозувати динаміку та напрями глобалізації, оскільки досліднику доступні дані про рентабельність використання капіталу в різних сферах економіки та різних країнах.

Проведене дослідження сутності та можливостей практичного застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять "глобалізація" та "підприємницький ризик") дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, розроблено та описано практичний алгоритм конструювання економічних категорій і понять, який складається з семи логічно взаємопов'язаних етапів. По-друге, визначено склад структури категорії (поняття), яка має складатися із трьох компонентів, – сутності явища, його змісту та результату в економічній системі, до якого призводить реалізація даного явища. По-третє, на прикладі понять "глобалізація" та "підприємницький ризик" доведена можливість практичного використання запропонованого алгоритму конструювання економічних категорій і понять.

1. Daniel Kahneman Maps of bonded rationality: a perspective on intuitive judgment and choice. Prize Lecture, December 8, 2002 – Режим доступу: http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2002/kahnemann-lecture.pdf – Назва з екрану. 2. Douglas W. Hubbard The failure of risk management: why it's broken and how to fix it John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey. 2008 – p.79 – Режим доступу: [http://www.scribd.com/doc/26445256/The-Failure-of-Risk-Management-](http://www.scribd.com/doc/26445256/The-Failure-of-Risk-Management-Why-It-s-Broken-and-How-to-Fix-It)

Why-It-s-Broken-and-How-to-Fix-It – Назва з екрану. 3. Globalization Is Great! Tom G. Palmer Cato Institute. Cato's Letter, 2002, Vol.1, N.2 P. 1 – Режим доступу: <http://www.cato.org/pubs/letters/palmer-catoletters.pdf> – Назва з екрану. 4. Globalization: A Brief Overview By IMF Staff The IMF Issues Brief May 2008 P. 2 – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2008/pdf/053008.pdf> – Назва з екрану. 5. Levitt Theodore. Globalization of markets, Harvard Business Review, May – June 1983 – Режим доступу: www.vuw.ac.nz/~caplabt/m302w07/levitt.pdf – Назва з екрану. 6. Paul Krugman. The increasing returns revolution in trade and geography. Prize Lecture, December 8, 2008 – Режим доступу: http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2008/krugman_lecture.pdf – Назва з екрану. 7. Paul Krugman. The increasing returns revolution in trade and geography. Prize Lecture, December 8, 2008 – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html> – Назва з екрану. 8. Publications Risk Management Standard – Режим доступу: <http://www.airmic.com/publications.asp> – Назва з екрану. 9. Raghuram Rajan Why Did Economists Not Spot the Crisis? Chicago Booth Blog: Fault Lines by Raghuram Rajan February 05, 2011 – Режим доступу: <http://blogs.chicagobooth.edu/n/blogs/blog.aspx?nav=main&webtag=faultlines&entry=30> – Назва з екрану. 10. Raising Our Game: Can We Sustain Globalization? First Edition 2007 SustainAbility Ltd p.10 – Режим доступу: <http://www.sustainability.com/library/attachment/39> – p.10 – Назва з екрану. 11. Raising Our Game: Can We Sustain Globalization? First Edition 2007 SustainAbility Ltd p.10 – Режим доступу: <http://www.sustainability.com/library/attachment/39> – Назва з екрану. 12. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії / К.: Вища школа, 1995. – 471с. – С. 21-22. 13. Економічний словник-довідник: За ред. док. екон. наук, проф. С. В. Мочерного / – К.Феміна, 1995. – 368 с. – С.96. 14. Лукьянова Е.В. Теория и практика конструирования и применения философских категорий. Критический взгляд обществоведа – Представительная власть, 2007, №2 – Режим доступу: <http://www.pvlst.ru/archive/index.366.php> – Назва з екрану. 15. Кравченко В.А. Програма управління підприємницькими ризиками: зміст і етапи розробки // Проблеми системного підходу в економіці (електронне видання Інституту економіки і менеджменту) – Київ, 2008 р. № 1 – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPPE/index.html> – Назва з екрану. 16. Хохлов Н. В. Управление риском [учебное пособие] / Николай Валерьевич Хохлов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 239 с. – С. 11. 17. Чернова Г. В. Практика управления рисками на уровне предприятия: [учебное пособие] / Галина Васильевна Чернова. – СПб: Ин-т страхования, 2000. – 170 с. – С.5.

Надійшла до редколегії 14.04.11

УДК 330.837

А. Маслов, канд. екон. наук, доц.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

У статті розглянуто основні етапи становлення та розвитку теорії інформаційної економіки в період другої половини ХХ – початку ХХІ століть як нової економічної парадигми.

Ключові слова: інформаційне суспільство, теорія інформаційного суспільства, інформаційна економіка, теорія інформаційної економіки, нова економічна парадигма.

В статье рассмотрено основные этапы становления и развития теории информационной экономики в период второй половины ХХ – начале ХХІ столетий как новой экономической парадигмы.

Ключевые слова: информационное общество, теория информационного общества, информационная экономика, теория информационной экономики, новая экономическая парадигма.

This article describes the main stages of formation and development of the theory of information economy in the period of the second half of the 20th – early 21st centuries as a new economic paradigm.

Keywords: information society, theory information society, information economy, theory information economy, new economy paradigm.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в суспільстві та економіці в ході інформаційно-технологічної революції кінця ХХ – початку ХХІ ст., значною мірою обумовлені зростанням ролі і значення інформації в суспільному житті і в економіці. Це потребувало відповідного теоретичного пояснення, що і призвело до появи в економічній думці у другій половині ХХ ст. ряду принципово нових теорій, в основі яких лежить інформація як новий фактор виробництва. Особливо популярності набувають теорії інформаційного суспільства, "суспільства знань", інформаційної економіки і т.п.

На рубежі ХХ–ХХІ ст. й, особливо, у перші роки ХХІ ст. стали особливо помітними роботи в галузі "мережевого суспільства" та мережевої, інформаційної, нової економіки, що є продовженням серії робіт із проблем інформаційного суспільства й "суспільства знань", але такі, що мають свою специфіку. Необхідно зазначити, що мережевий принцип організації виробництва, ринку, капіталу й інших економічних і соціальних форм й інститутів знаменує собою одну із принципових змін, щонайменше порівнянних з інформаційною революцією. Найцікавішими тут є, насамперед, праці М. Кастельса, що містять крім інших переваг значний бібліографічний матеріал [3].

Необхідно зазначити, що звернення до дослідження інформаційних аспектів в економіці та становлення теорії інформаційної економіки як нової парадигми, а саме, інформаційної парадигми, почалося ще з 1960-х рр. і набуло подальшого свого розвитку в 1970–90-х рр. Одними з перших досліджень з інформаційної проблематики в економіці були праці Ф. Махлупа [4], М. Пората та подальша поява багаточисленних публікацій провідних зарубіжних та вітчизняних дослідників та соціологів Т. Стоунера [8], Е. Тоффлера [11], Д. Белла [1–2], Дж. Стігліца [6], В. Мунтіяна [5], А. Чухно [12], Л. Мельника, Ю. Бажала та ін. Можна помітити, що тенденції 1980–90-х років здебільшого пов'язані із дробленням і деталізацією постіндустріальної проблематики. Справді, дослідження кінця 1990-х рр. і початку ХХІ ст. свідчать про початок повороту у бік концептуального осмислення змін, що відбуваються. Піднімаються проблеми, пов'язані зі зростанням значення інформаційних аспектів економічного зростання та розвитку. В той же час можна простежити певну еволюційну спадковість теорій інформаційної економіки, і умовно виділити декілька етапів.

Але не дивлячись на вже відносно тривалий період зростання значення та дослідження ролі інформації в економіці, від перших досліджень і відзначення відповідних праць нобелівською премією до сучасних досліджень, все ще недостатньо дослідженими є як теорети-

ко-концептуальні та методологічні засади еволюції теорії інформаційної економіки, так і з'ясування закономірностей та періодизації її становлення та розвитку. Тому, з'ясування логіки зміни та ускладнення досліджуваної проблематики, виокремлення етапів розвитку теорії інформаційної економіки від її виникнення до сучасності є актуальним і важливим.

У статті поставлено за мету простежити етапи становлення та розвитку теорії інформаційної економіки у другій половині ХХ-го – на початку ХХІ століть в контексті зміни дослідження інформаційної проблематики в економіці.

Поява теорії інформаційної економіки є безпосереднім результатом суспільного розвитку на його постіндустріальній стадії і переростання в інформаційне суспільство з інформаційною економікою. Простеживши процес зародження і розвитку інформаційної економіки та її відображення в теорії, можна виділити декілька періодів в теорії інформаційної економіки.

Так, на першому етапі розвитку вона представлена "інформаційною економікою" Н. Реймерса, розробленої у 1960-у р. На цьому першому етапі також значний внесок у розвиток цієї теорії зробили Ф. Махлуп (1962) та М. Порат (1977). Поняття "інформаційна економіка" в науковий обіг було запроваджено ще на початку 1960-х рр., і одразу стало загальноновизнаним стосовно до реальності, що склалася у високорозвинених країнах світу. Новий спосіб розвитку суспільства – постіндустріальний інформаційний, що прийшов на зміну індустріальному і став основою для побудови постіндустріального інформаційного суспільства. Зрозуміло, що однією з найважливіших засад інформаційної економіки є одна зі складових інституційно-соціального напрямку, одна зі складових дихотомії Т. Веблена – техніка та технологія, що робить інформаційну економіку технологічно обумовленою, або технологічно детермінованою.

Особливості інформації як виробничого ресурсу ставить її на перше місце як один з основних ресурсів економічного розвитку, а інформація та процеси інформатизації формують новий образ соціуму, де головним засобом вирішення глобальних проблем стане нова якість працівника як інтелектуального працівника, що володіє унікальними вміннями та виробничими (швидше креативними) навичками на основі відповідної інформації і знань. Період "інформаційної економіки" характеризувався високими показниками зростання продуктивності праці за рахунок системного впливу нових технологій та інновацій, що, у свою чергу, призвело до зростання національних багатств найбільш високо розвинутих країн. Починаючи з нафтової кризи 1973 р., виробничий потенціал індустріальних технологій знач-